

ВПЛИВ НЕДОЛІКІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Досліджуються особливості впливу сімейного виховання на формування поведінки неповнолітніх осіб. Розглядаються основні дефекти сімейного виховання, негативні чинники та їх роль у процесі детермінації злочинності неповнолітніх. З'ясовується причини підвищеної латентності злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: сімейне виховання, злочинність неповнолітніх, дефекти сімейного виховання, запобігання, попередження злочинності неповнолітніх, бродяжництво неповнолітніх.

Постановка проблеми. Боротьба зі злочинністю неповнолітніх є однією з найважливіших та найактуальніших проблем українського суспільства. Зростання підліткової злочинності насамперед пов'язане з соціально-економічною кризою, що супроводжується деформацією фундаментальних морально-етичних цінностей, ускладненнями матеріального характеру, утвердженням культу сили, загальним падінням моралі в суспільстві, безвідповідальністю навчальних закладів за процес виховання і відпочинку учнів.

Аналіз стану злочинності серед неповнолітніх, статистичні показники свідчать, що криміногенна ситуація у молодіжному середовищі дедалі ускладнюється. Неповнолітніми скоюється все більше жорстоких, зухвалих злочинів – навмисних вбивств, тяжких тілесних ушкоджень, розбійних нападів. Слід зазначити, що вік злочинців дедалі молодшає, і до злочинної поведінки схиляються усе більше неповнолітніх. Наприклад, за даними Держкомстату кількість засуджених неповнолітніх у віці від 14 до 16 років становила: у 2006 р. – 3715 осіб, у 2007 р. – 2757, у 2008 р. – 2418, у 2009 р. – 2152, у 2010 р. – 2989.

Аналіз причин та умов, які спричиняють протиправну поведінку підлітків, показує, що поряд з негативним впливом економічної нестабільності в Україні, загальним падінням моралі в суспільстві, утвердженням культу сили, ускладненнями матеріального характеру, безвідповідальністю навчальних закладів за процес виховання і відпочинку учнів тощо, в сучасних умовах нового забарвлення набуває і така

специфічна причина злочинів неповнолітніх, як недоліки сімейного виховання.

Враховуючи ж сучасну криміногенну ситуацію в Україні, а також те, що саме негативні компоненти родинних стосунків часто виступають тим «наріжним каменем», з якого починається злочинний шлях неповнолітнього, робота з вивчення кримінологічних аспектів сімейного виховання і, зокрема, визначення шляхів його вдосконалення набуває особливої актуальності.

Проблема поліпшення умов виховання в родині, хоча й неодноразово піднімалася кримінологами, ще й досі не знайшла свого повного і всебічного розв'язання як на сторінках педагогічної і правової літератури, так і в практичному плані. Натомість криміногенні недоліки сімейного виховання та їх наслідки висвітлюються набагато детальніше, ніж методика недопущення виникнення таких дефектів або ж їх усунення, послаблення чи нейтралізації. Зрештою, незважаючи на високу значущість вивчення кримінологічних аспектів виховання в родині, до нині ця проблема в Україні не піддавалася комплексним кримінологічним дослідженням із широким залученням даних суміжних наук, передусім педагогіки, психології, соціології, медицини та інших. Звідси невірність багатьох кримінологічних питань, пов'язаних з попередженням злочинності підлітків, майже повна відсутність науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо профілактичної роботи з сім'ями, які впливають на формування особистості неповнолітнього злочинця.

Метою статті є розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо цілеспрямованого покращення умов виховання в родині в аспекті попередження злочинності неповнолітніх.

Стан дослідження. Дослідженню проблем впливу недоліків сімейного виховання на формування неповнолітнього злочинця присвятили свої праці такі вчені-кримінологи радянського і сучасного періодів як Ф.А. Лопушанський, Г.А. Аванесов, Ю.В. Александров, Н.В. Гаврилова, В.А. Балюк, Ю.Д. Блувштейн, А.Д. Вельчев, В.С. Овчинський, М.І. Ветров, Н.П. Грабовська, В.М. Кормициков, І.Н. Даньшин, А.І. Долгова, Г.Н. Доронін, Т.М. Дроздова, В.Є. Емінов, Ю.М. Антонян, В.Д. Єрмаков, Г.М. Мінковський, В.К. Звірбуль, К.Є. Ігошев, І.І. Карпець, Є.Г. Самовичев, Ю.Г. Кобринський, Ф.В. Фріденберг, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, І.П. Лановенко, І.Б. Мельникова, А.Й. Міллер, Г.Г. Мошак, Ж.Л. Новицький, А.П. Тузов, І.К. Туркевич.

Виклад основних положень. Серед різних соціальних чинників, які впливають на становлення особистості, однією з найважливі-

ших є сім'я. Традиційно сім'ю визнають головним інститутом виховання, оскільки те, що людина отримує у ній, вона зберігає упродовж усього подальшого життя. У родині закладаються основи особистості, батьки є першими вихователями для дітей, і вони мають на них дуже сильний вплив. Ще Ж.-Ж. Руссо стверджував, що кожен наступний вихователь здійснює на дитину менше впливу, ніж попередній. Залежно від складу сім'ї, манери поведінки та засобів виховання дитина дивиться на світ позитивно чи негативно, формує власні думки, будує відносини з оточуючими. Саме в сім'ї індивід отримує перший життєвий досвід, тому так важливо, в якій сім'ї виховується дитина: в благополучній чи неблагополучній, повній чи неповній.

Психологічна модель особистості неповнолітніх в умовах сім'ї дуже складна. Так, установки неповнолітніх стосовно своїх батьків нерідко переносяться й на інших осіб, які їм здаються чимось подібними до батьків. Зокрема, дослідник із США Езра Воучел наголошує на тому, що в процесі соціалізації та становлення правосвідомості неповнолітніх саме сім'я формує, а потім закріплює їх основні установки, які позначаються в дорослому віці [1, с. 166–167].

Сім'я об'єктивно має певні особливості. Вони полягають, перше, у тому, що сімейне виховання за своїм характером більш емоційне, ніж будь-який інший вид виховання, його основою є батьківська любов до дітей і безмежна довіра дитини до батьків. По-друге, сім'я є малою соціальною групою і найповніше відповідає вимозі поступового залучення дитини до соціального життя, розширення її кругозору і життєвого досвіду. Цьому сприяє «загальний психологічний клімат сім'ї, яка є свого роду взірцем мікромоделі суспільства». Саме завдяки цьому сім'я і повинна бути основною «посередковуючою ланкою», здатною забезпечити залучення людини до великого, складного і суперечливого світу суспільних відносин». По-третє, вплив сім'ї на дитину починається з раннього дитинства: «Встановлено, що навіть школа при всій її педагогічній оснащеності не може цілком компенсувати те, що губиться на стадії сімейного виховання, тому що період найбільшої інтенсивності освоєння дитиною численних навичок – це, головним чином, період дошкільного дитинства» [2, с. 10]. Звичайно, всі зазначені переваги сімейного виховання можуть повною мірою реалізуватися лише в морально здоровій і згуртованій сім'ї.

Сімейне неблагополуччя сприяє злочинній поведінці неповнолітніх у взаємодії з іншими чинниками зовнішнього середовища. Так, обставини, що сприяють неправильному моральному формуванню

особистості в сім'ї, Ю.М. Антонян умовно поділяє на суб'єктивні та об'єктивні.

Суб'єктивними обставинами названо: а) невиконання батьками своїх обов'язків щодо належного виховання дітей, неухвага до їхніх інтересів, брутальність, деспотизм тощо; б) виховання дітей неробами, егоїстами, користоловцями тощо; в) наявність у сім'ї антигромадських поглядів, звичаїв та інших шкідливих пережитків, зокрема зневажливого ставлення до праці та інших важливих громадянських обов'язків; г) поганий приклад членів сім'ї, вчинення ними злочинів або інших правопорушень, аморальний спосіб життя, постійні сварки, пияцтво, наркоманію, проституцію; д) втягнення неповнолітніх у вчинення злочину або іншу антигромадську діяльність.

До об'єктивних обставин віднесено такі, як: а) неповна сім'я, хвороба батьків та інші обставини, що ускладнюють здійснення ефективного нагляду за дітьми та їх виховання; б) матеріальні труднощі, погані житлові умови [3, с. 8].

Зазначені суб'єктивні й об'єктивні чинники несприятливого морального формування особистості в сім'ї тісно взаємопов'язані та перебувають у постійній взаємодії. У неблагополучних сім'ях через нездорову сімейну обстановку підлітки намагаються якомога менше бути вдома, і як наслідок, потрапляють під негативний вплив старших осіб, у тому числі раніше судимих.

Антигромадський спосіб життя батьків справляє на виховання дітей руйнівний вплив. У нездоровому моральному кліматі сім'ї в підлітків скоріше можуть сформуватися антигромадські нахили.

Згідно даних Державного комітету статистики України, протягом 2009 року кількість засуджених дорослих за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) становила 537 осіб, у 2010 році – 982 особи. До адміністративної відповідальності за невиконання обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП) було притягнуто батьків або осіб, що їх замінюють, у 2006 році – 20 951 осіб; 2007 р. – 28676 осіб, 2008 р. – 30769 осіб, 2009 р. – 32 889 осіб, 2010 році – 35805 осіб. Як бачимо, з кожним роком має місце негативна тенденція до зростання. Кількість засуджених неповнолітніх, які виховувалися в неповних сім'ях становила: у 2006 році – 6020 особи, у 2007 р. – 4758, у 2008 р. – 4203, у 2009 р. – 3686, у 2010 році – 4745. Також кількість засуджених неповнолітніх, які перебували на обліку органів внутрішніх справ, становила: 2006 рік – 896 особи, 2007 р. – 730 особи, 2008 р. – 633 особи, 2009 р. – 488 особи, 2010 рік – 605 осіб.

Садизм, знущання та жорстокість, що панують у соціально неблагополучних сім'ях, змушують підлітків тікати з дому. Так з'являються бездоглядні та безпритульні діти, що займаються бродяжництвом. Усе це плата за ті негативні процеси, які відбуваються в нашій країні й прямо впливають на становище неповнолітніх. З цього приводу цілком слушним є твердження відомого юриста П.І. Люблінського, який вважав, що кожна криза в галузі соціального життя породжує свій вид бездоглядності [4, с. 58].

Як правило, неповнолітні, що ведуть бродяжницький спосіб життя, поповнюють ряди «жебраків».

До обставин, які сприяють бродяжництву неповнолітніх, можна віднести:

- наявність раніше судимих членів сім'ї;
- пияцтво батьків, постійні сварки та бійки в сім'ях;
- байдуже ставлення батьків (осіб, що їх замінюють) до поведінки й виховання неповнолітніх;
- зневажливе ставлення членів сім'ї до праці й норм моралі;
- паразитичний спосіб життя батьків.

Безпритульні діти мовби «йдуть на дно», їх домівкою стають підвал і теплотраса. Вони ховаються якомога глибше, що особливо небезпечно для суспільства, оскільки ускладнює заходи щодо їх врятування. Необхідно попереджувати й зупиняти процес перетворення дітей у бездоглядних, які становлять великий пласт неповнолітніх, втягваних у злочинну діяльність.

Пияцтво, алкоголізм і наркоманія дорослих, що часто супроводжується зі спробами втягнення неповнолітніх в аморальний спосіб життя батьків, постійні конфлікти, які виливаються у сварки, скандали, бійки, скоєння ними злочинів та інших правопорушень, негативний вплив судимих осіб – все це впливає на формування психіки дитини та сприяє злочинності неповнолітніх. Окреме місце займає бездоглядність і безпритульність дітей та підлітків як одних з найнебезпечніших виявів недоліків сімейного виховання.

За деякими даними, більше половини дітей, які вчиняють злочини, походять з «проблемних» сімей, кожний третій підліток-правопорушник має неповну сім'ю, у 14% таких дітей батьки є алкоголіками, у 4% неповнолітніх злочинців батьки ведуть аморальний спосіб життя, а у майже 10% – родичі (батьки, брати, сестри) були позбавлені волі [5, с. 99–102].

За статистичними даними на сьогодні злочинність неповнолітніх має таку структуру: злочини проти власності – 70,5%, хуліганст-

во – 8,2%, злочини, пов’язані з наркотиками – 7,8%, злочини проти життя та здоров’я – 2,1%, інше – 11,4%. Загалом із початку поточного року неповнолітніми вчинено 12,5 тисяч злочинів загально-кримінальної спрямованості [6].

В Україні існує одинадцять виховних колоній, де на даний час проходять «перевиховання» 2215 неповнолітніх. Більше половини з них були засуджені за крадіжки, чверть – за грабіж і розбій, а 10% – за нанесення тяжких тілесних ушкоджень та вбивство. Вікова статистика така: 14–16-літніх злочинців у колоніях – 13%, 15–16-літніх – 28%, 17–18-літніх – 39%. У колонії щорічно потрапляють 70–90% засуджених, які не мають повної середньої освіти [7, с. 214].

Висновок. Виховання дітей у сім’ї – складний соціально-педагогічний процес. Він охоплює вплив всієї атмосфери і мікроклімату сім’ї на формування дитини. Недоліки сімейного виховання посідають провідне місце в системі факторів, які впливають на злочинну поведінку підлітка. Сім’ї, що сприяють формуванню особистості неповнолітнього злочинця, поділяються на сім’ї з негативною морально-правовою характеристикою батьків та сім’ї з обмеженими виховними можливостями дорослих. Виховання формує особистість, сприяє її розвитку, орієнтує на процеси, які ще не визріли, але перебувають у стадії становлення. Виховання вносить у долі людей різний внесок: від незначного до максимально можливого. Вихованням можна багато досягти, але повністю змінити людину не можна.

Сприяючи поліпшенню умов сімейного виховання покликані профілактичні заходи держави загально-соціального рівня. Це повинно проявлятися у підвищенні матеріального добробуту родин; надання адресної допомоги найбільш вразливим сім’ям; покращання житлових та побутових умов родин; посилення просвітницької діяльності з соціальних, правових, педагогічних, психологічних, економічних, медичних проблем сім’ї; підвищення якості медичного обслуговування родин, доступність повноцінного відпочинку і оздоровлення дітей; організацію змістовного дозвілля підлітків та їх сімей тощо.

---

1. Американская социология: Перспективы, проблемы, методы / под ред. Г.В. Осипова. – М.: Прогресс, 1972. – 392с.

2. Перепелиця Т.Г. Аналіз чинників та передумов злочинної поведінки підлітків у процесі соціалізації / Т.Г. Перепелиця. – К.: Київський університет ім. Т. Шевченка, 1999. – 21 с.

3. Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника (неблагополучные влияния на личность в микросреде) / Ю.М. Антонян. – М., 1975.

4. Люблинский П.И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте: Социально-правовые очерки / П.И. Люблинский. – М.: Типография М.К.Х., 1923.

5. Васильківська І. Сімейне виховання в Україні: шляхи вдосконалення в аспекті запобігання злочинності неповнолітніх // Право України. – 2000. – № 4. – С. 99–102.

6. Стан та структура злочинності в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>.

7. Червоненко Г.О. Актуальні питання протидії злочинності неповнолітніх / Г.О. Червоненко // Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2010 року). – Кіровоград: Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС, 2010.

Туз Н.Д. Влияние недостатков семейного воспитания на формирование личности несовершеннолетнего преступника

Исследуются особенности влияния семейного воспитания на формирование поведения несовершеннолетних. Рассматриваются основные дефекты семейного воспитания, негативные факторы и их роль в процессе детерминации преступности несовершеннолетних. Выясняются причины повышенной латентности преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: семейное воспитание, преступность несовершеннолетних, дефекты семейного воспитания, предотвращение, предупреждение преступности несовершеннолетних, бродяжничество несовершеннолетних.

Tuz N.D. The Influence of Family Education Defects on the Juvenile Offender Formation

The peculiarities of family education influence on the juvenile behaviour formation are investigated. The main defects of family education, and the negative factors and their role in the process of juvenile delinquency determination are examined. The reasons of increased latency of juvenile delinquency are explained.

Key words: family education, juvenile delinquency, defects of family education, prevention, avoidance of juvenile delinquency, juvenile vagrancy.

Стаття надійшла 3 січня 2013 р.